

ՀԱՅ ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆԸ ԵՎ ԻՐ ՅԱԼԸ, ԲԵՂՄՆԱՎՈՐ
ԳՐԶԻ ՏԵՐ ՏԱՂԱՆԴԱՎՈՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆԸ
(Նիկոլայ Յովհաննիսյանի ծննդյան 90-ամյակի առթիվ)*

Պատմագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, գիտության վաստակավոր գործիչ Նիկոլայ Հովհաննեսի Հովհաննիսյանը բոլորեց իր կյանքի 90-ամյակը: Տարիների հեռավորությունից գնահատելով ակա-

նավոր արևելագետ-արաբագետի անցած կյանքի երկարատև ուղին և գիտական վաստակը՝ անվարան կարելի է ասել, որ հայ պատմագիտության անվանի երախտավորն ու նվիրյալն իր հաստատուն տեղն է զբաղեցնում մեր գիտական մտքի արժանավորների շարքում: Արդարև, նրա անցած կյանքի ճանապարհը հարազատ ժողովրդին ու հոգևոր արժեքներին բուրանվեր ծառայելու փայլուն և ուսանելի օրինակ է:

1950-ական թվականներին, երբ երկարատև դադարից հետո Հայաստանում վերստին գոյություն իրավունք ստացավ անցյալի հարուստ ավանդույթներ ունեցող արևելագիտությունը՝ ի դեմս գիտությունների ակադեմիայի կազմում ստեղծված արևելագիտության բաժնի, Ն. Հովհաննիսյանը դարձավ վերընձյուղված գիտական այդ կարևոր ուղղության վերածննդի անմիջական մասնակիցներից մեկը: Մարդ, ով կանգնած էր հայ նոր, ժամանակակից արևելագիտության ակունքներում: Հիրավի, Ն. Հովհաննիսյանը Հայաստանի ԳԱ արևելագիտության սեկտորի (հետագայում՝ Արևելագիտության ինստիտուտի) հիմնադիրներից և հիմնասյուներից մեկն է: Նա հայ արևելագետների խանդավառ առաջին սերնդի փաղանգի հետ իր ուսերի վրա է կրել հայ արևելագիտության ձևավորման ու զարգացման ողջ ծանրությունը: Մասնավորապես, արևելագետի անվան հետ է կապված հայ արաբագիտական դպրոցի հիմնադրումն ու ձևավորումը Հայաստանում: Սակայն նաև անուրանալի է նրա անմիջական մասնակցությունը հայ արևելագիտության մի շարք ուղղությունների ձևավորման ու զարգացման գործում:

Որպես պրոֆեսիոնալ արաբագետ՝ Ն. Հովհաննիսյանն արևելագիտության այդ կարևոր ուղղությունը հարստացրել է ոչ միայն նոր ճյուղավորումներով, այլև՝ սկզբունքորեն նոր հայեցակարգային և հիմնարար տեսադրույթներով: Առանց չափազանցության կարելի է արձանա-

* Ներկայացվել է 01. VI. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 10. VI. 2020 թ.:

գրել, որ նա հայկական արաբագիտական դպրոցի հիմնադիրն է: Անչափ մեծ է նաև նրա դերը Հայաստանում արաբագիտությունը սիրողական մակարդակից գիտական մակարդակի բարձրացնելու գործում:

Անխոնջ աշխատասիրությունը աչքի ընկնող գիտնականը բեղմնավոր գրչի տեր է: Նրա գիտական արտադրանքը, նաև հրատարակած աշխատությունների թվաքանակը վերին աստիճանի տպավորիչ է: Դրանց մի զգալի մասը լույս են տեսել աշխարհի տարբեր երկրներում, տարբեր լեզուներով: Շնորհիվ նրա վաստակի, հայ արաբագիտությունը միջազգային ճանաչում ձեռք բերեց:

Չափազանց լայն և ընդգրկուն են պրոֆ. Ն. Հովհաննիսյանի գիտական հետաքրքրությունների շրջանակները: Մասնավորապես, նրա հետաքրքրությունների տեսադաշտում գտնվող գլխավոր ուղղություններն են եղել հետևյալները. Արաբական Արևելքի երկրներում ազգային-ազատագրական շարժումներ, Արաբական Արևելքում միջազգային և տարածաշրջանային հարաբերություններ, արաբական երկրների պատմությունը նվիրված ուսումնասիրություններ, Հայոց ցեղասպանությունը վերաբերող հետազոտություններ, արաբական գաղափարախոսությունն ու իսլամի ուսումնասիրությանը նվիրված գործեր, Արցախի հիմնախնդիր, ռազմավարական անվտանգության հարցեր շոշափող հետազոտություններ, ուսումնական ձեռնարկների՝ դասագրքերի պատրաստում և այլն:

Ն. Հովհաննիսյանի ուսումնասիրություններում իր ուրույն տեղն է գրավում էթնոքաղաքական կոնֆլիկտների՝ գլխավորապես Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրների հետազոտությունը, որոնցում առաջ է քաշում նաև այդ խնդրի ինքնատիպ լուծման առաջարկներ: Նա արցախյան-ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուսաբանման վերաբերյալ մի շարք երկրներում հրատարակել է հինգ մենագրություն և բազմաթիվ հոդվածներ:

Հայոց ցեղասպանության հայեցակարգային հիմնախնդիրները մշտապես գտնվել են Ն. Հովհաննիսյանի գիտական հետաքրքրությունների կենտրոնում: Դրանց ուսումնասիրությանը նվիրել է հետազոտությունների մի ամբողջ շարք՝ շուրջ 20 մենագրություն և 100-ից ավելի գիտական հոդվածներ, որոնք լույս են տեսել տարբեր երկրներում:

Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում վաստակաշատ գիտնականի աշխատությունները՝ նվիրված արաբական գաղափարախոսության ուսումնասիրությանն արաբների անկախության նվաճման և ինքնիշխան պետություններ ստեղծելու դարաշրջանում: Իր աշխատություններում Ն. Հովհաննիսյանը լայնորեն անդրադարձել է նաև իսլամագիտությանը վերաբերող հարցերին՝ ուսումնասիրելով դրա հիմնախնդիրները ինչպես պատմական կտրվածքով, այնպես էլ՝ արդիական ուղղությունների տեսանկյունից:

Անվանի արևելագետի ուսումնասիրություններում առանձնահատուկ տեղ է գրավում արաբական երկրների տարբեր դարաշրջանների պատմության համակողմանի հետազոտությունը: Նման աշխատությունների շարքում իր կարևորությամբ առանձնանում է նրա «Արաբական երկրների պատմություն» քառահատորյակը (հ. 1, Երևան, 2003, հ. 2, Երևան, 2004, հ. 3, Երևան, 2006, հ. 4, Երևան, 2007), որտեղ արաբական տար-

բեր երկրների պատմությունը ներկայացնում է VII դարից մինչև մեր օրերը: Պատահական չէ, որ այդ ծանրակշիռ աշխատությունը մեծ հետաքրքրություն առաջ բերեց գիտական շրջանակներում և առաջին հերթին արաբական երկրներում: 2011 թ. այն թարգմանվել է արաբերեն և հրատարակվել Հայեպում:

2002 թ. համատեղությամբ աշխատանքի անցնելով ՀՀ պաշտպանության նախարարության Դրո Կանայանի անվան ազգային ուղիավարական հետազոտությունների ինստիտուտում՝ Ն. Հովհաննիսյանը կատարել է վերլուծաբանի աշխատանքներ՝ տպագրելով մի շարք հետաքրքիր և ուշադրավ հոդվածներ: Առհասարակ, հարկ է հատուկ շեշտել նրա վաստակը նաև քաղաքական արևելագիտության, ինչպես և՛ միջազգային հարաբերությունների բնագավառում, որոնք լայն արձագանք են գտել ու արժանացել բարձր գնահատականի տարբեր երկրների ճանաչված մասնագետների կողմից:

Ն. Հովհաննիսյանին որպես արևելագետի բնորոշ է գիտական նորարարությունը: Միշտ գտնվելով գիտական որոնումների առաջին գծում՝ նա մշտապես առաջ է քաշել նոր մտքեր ու գաղափարներ, հայեցակարգային բնույթի յուրօրինակ և հետաքրքիր մոտեցումներ, տեսադրույթներ:

Ճանաչված արևելագետի ուսումնասիրություններում միջազգային հարաբերությունների պրոբլեմը իրականացվում է համաշխարհային ընդհանուր գործընթացների և Մերձավոր Արևելքի իրողությունների ընդհանուր հենքի վրա՝ չսահմանափակվելով լոկ արաբական շրջանակներով, այլ դրանք սերտորեն աղերսելով միմյանց հետ:

Գիտնականն առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձրել Մերձավոր ու Միջին Արևելքի, մասնավորապես՝ արաբական երկրների հայերի հարաբերությունների հարցին հյուրընկալ երկրների ժողովուրդների հետ՝ բացահայտելով այն կարևոր դերը, որը հայերը խաղացել են տարածաշրջանի երկրների պետական, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում:

Ն. Հովհաննիսյանին մեծ ճանաչում բերեցին արաբական ժամանակակից պատմագրության մեջ Հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության լուսաբանմանը նվիրված աշխատությունները: Միանշանակ կարելի է արձանագրել, որ դրանք զգալիորեն ընդլայնեցին Հայկական հարցի և Հայոց մեծ եղեռնի ուսումնասիրության շրջանակներն ու ազդեցություն գիտական հիմքը: Գիտնականը հանրության ուշադրությանը ներկայացրեց այն իրողությունը, որ արաբական պատմագրությունը Հայոց ցեղասպանությունն ընկալում է որպես ոճրագործություն ոչ միայն հայերի, այլև՝ համայն մարդկության դեմ: Միաժամանակ նա լայն շրջանառության մեջ ընդգրկեց նաև «Հայասպանություն» եզրը:

Վերոհիշյալ թեմաներով Ն. Հովհաննիսյանի շարադրած ուսումնասիրությունները արդյունք են տարիների ընթացքում կուտակած փորձի, խորը գիտելիքների և տեսական բարձր պատրաստվածության, ուստի աչքի են ընկնում իրենց տեսակի մեջ եզակի հատկանիշներով: Պատահական չէ, որ դրանք ըստ արժանվույն գնահատվել են ոչ միայն մեզանում, այլև՝ արտասահմանում:

Ն. Հովհաննիսյանը ոչ միայն անվանի գիտնական է, այլև՝ գիտութ-
յան փայլուն կազմակերպիչ: Ճարիներ շարունակ զբաղեցնելով ՀՀ ԳԱԱ
արևելագիտության ինստիտուտի տնօրենի գիտական հարցերի դոկ-
տեղակալի և նույն ինստիտուտի երկարամյա տնօրենի պաշտոնը՝ նա
իրեն դրսևորել է որպես նախաձեռնող, եռանդուն, կազմակերպչական
մեծ ունակություններով օժտված ու գիտական նորարարությանը նվիր-
յալ ղեկավար: Նրա անդուլ ջանքերի շնորհիվ դրամաշնորհներ ձեռք
բերվեցին արտասահմանյան մի շարք հիմնադրամներից, որոնք Արևելա-
գիտության ինստիտուտին հնարավորություն տվեց հրատարակել բազ-
մաթիվ արժեքավոր մենագրություններ, վերսկսել «Մերձավոր և Միջին
Արևելքի երկրներ և ժողովուրդներ» տարիներ շարունակ ընդհատված
մատենաչարի հրատարակությունն և այլն:

Հարկ է նշել, որ Հայաստանի անկախացումից հետո ստեղծված նոր
իրազրությունը պահանջում էր նորովի մոտենալ ու վերախմաստավորել
հայ արևելագիտության խնդիրներն ու ուղղությունները: Որպես Արևելա-
գիտության ինստիտուտի ղեկավար՝ Ն. Հովհաննիսյանի ծառայություննե-
րից մեկն էլ այն է, որ նա կարողացավ մեր նորոգ անկախության առաջին
դժվարին տարիներին պահպանել հայ արևելագետների գենոֆոնդը և
բարձրացնել հայ արևելագիտական ակադեմիական կենտրոնի միջազ-
գային վարկն ու հեղինակությունը:

Ն. Հովհաննիսյանը պատշաճ մակարդակով է հայ արևելագիտությունը
ներկայացրել աշխարհին: Նա դասախոսություններ է կարդացել ու
գիտական զեկուցումներով հանդես եկել արտասահմանյան բազմաթիվ
երկրների հեղինակավոր համալսարաններում ու գիտական կենտրոննե-
րում, աշխարհի տարբեր քաղաքներում կայացած արևելագիտական մի-
ջազգային կոնգրեսներում և համաժողովներում: Գիտահետազոտական
աշխատանքներ է կատարել Դամասկոսի, Հալեպի, Լոնդոնի, Էդինբուրգի,
Վաշինգտոնի, Մերիլենդի և այլ համալսարաններում ու գիտական կենտ-
րոններում:

Որպես հայ արևելագիտության ջերմեռանդ ու աննկուն պրոպագան-
դիստ՝ Ն. Հովհաննիսյանը եռանդ չի խնայել աշխարհին ներկայացնելու
հայ արևելագիտական և, առհասարակ, պատմագիտական մտքի ձեռք-
բերումները: Նրա այդ անդուլ ջանքերի շնորհիվ ներկայումս հայ արևե-
լագիտությունը, մասնավորապես՝ արաբագիտությունը, ճանաչվել է որ-
պես մեծ ձեռքբերումներ նվաճած գիտական ուղղություն:

Նշանակալի է նաև Ն. Հովհաննիսյանի լուծման ու ներդրումն արևելա-
գիտական կադրերի պատրաստման բնագավառում: Իր ողջ գիտական
գործունեության ընթացքում նա մեծ ու հոգատար վերաբերմունք է ցու-
ցաբերել երիտասարդ շնորհալի կադրերի նկատմամբ: Ըստ էության, գի-
տական բարձրակարգ կադրերի պատրաստումը նրա համար եղել է հույժ
առաջնային խնդիր: Արևելագետի գիտական ղեկավարությունը, գիտական
խորհրդատվություններով և աջակցությամբ մոտ 50 ասպիրանտներ, հայ-
ցորդներ և գիտաշխատողներ, այդ թվում՝ արտերկրից, պաշտպանել են
թեկնածուական ու դոկտորական ատենախոսություններ:

Ն. Հովհաննիսյանը տարիներ շարունակ եղել է ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհրդի, ինստիտուտում գործող Բարձրագույն որակավորման կոմիտեի «Համաշխարհային պատմություն» մասնագիտական խորհրդի նախագահ ու անդամ, մեր հանրապետության տարբեր գիտական կենտրոնների և ուսումնական հաստատությունների գիտական խորհուրդների անդամ:

Անվանի գիտնականի գիտական վաստակը լայն ճանաչում է գտել ու բարձր գնահատանքի արժանացել նաև արտասահմանյան տարբեր երկրներում: Նա ընտրվել է արտասահմանյան մի շարք երկրների գիտությունների միջազգային ակադեմիաների, հեղինակավոր միջազգային ընկերությունների ու կազմակերպությունների պատվավոր անդամ: Եղել է կոնֆլիկտների լուծման Հայաստանի կենտրոնի հիմնադիր տնօրեն, Հայատլանտյան ասոցիացիայի համանախագահ և այլն: Քեմբրիջի (Անգլիա) միջազգային կենսագրական կենտրոնը Ն. Հովհաննիսյանին ընտրել է որպես «2004-ի տարվա միջազգային գիտնական», իսկ 2005 թ.՝ նրան ճանաչել «XXI դարի ականավոր գիտնական»: Նրա գիտական վաստակը գնահատվել է ըստ արժանվուն. պարգևատրվել է Մովսես Խորենացու մեդալով և մի շարք հուշամեդալներով: Արժանացել է նաև ՀՀ նախագահի մրցանակի, գանազան պատվոգրերի ու շնորհակալագրերի:

Ն. Հովհաննիսյանն աչքի է ընկնում նաև ակտիվ հասարակական-քաղաքական գործունեությամբ: Եղել է «Սովետա-արաբական բարեկամության ասոցիացիայի» փոխնախագահ, «ԽՍՀՄ-Իրաք» բարեկամության ընկերության փոխնախագահ, «ԽՍՀՄ-Լիբանան» ու «ԽՍՀՄ-Եմենի Դեմոկրատական Ժողովրդական Հանրապետության» բարեկամության ընկերությունների վարչության անդամ, Հայ-արաբական բարեկամության և մշակութային կապերի ընկերության նախագահ, Ասիայի ու Աֆրիկայի համերաշխության խորհրդային կոմիտեի ու վարչության անդամ, Ասիայի և Աֆրիկայի համերաշխության հայկական կոմիտեի ու վարչության անդամ, Արտասահմանյան երկրների հետ բարեկամության և մշակութային կապերի հայկական ընկերության վարչության ու նախագահության անդամ:

Նշանավոր արևելագետը հաճախ ներգրավվել է պետական մակարդակով գանազան պատվիրակությունների կազմում, որոնք մեկնել են արտասահմանյան տարբեր երկրներ, մասնակցել կարևոր բանակցությունների: Այդ այցելությունների ընթացքում հաճախ լիազորված է եղել կնքել գանազան պայմանագրեր և հուշագրեր:

Որպես անհատականություն՝ Ն. Հովհաննիսյանը լայն մտահորիզոնի, խոր գիտելիքների, բազմակողմանի զարգացած մարդ է, բազմազան հետաքրքրություններ ունեցող և ծրագրեր հետապնդող, արտասովոր աշխատունակ ու եռանդուն: Դյուրահաղորդ է, ուշադիր իր գործընկերների նկատմամբ: Նրան բնորոշ է խստապահանջությունն ու աշխատանքային կարգապահության ոգին: Միաժամանակ պատրաստ է համագործակցության, եթե, մանավանդ, խոսքը գնում է գիտական կարևոր որևէ խնդրի կենսագործմանը: Որպես գիտության կազմակերպիչ՝ կարողանում է իր շուրջը համախմբել կարող, հեռանկարային գիտությանն ան-

մնացորդ նվիրված մարդկանց: Խառնվածքով վերին աստիճանի ակտիվ է և նախաձեռնող: Իբրև հետազոտող՝ իր առջև դրված հարցերի լուծմանը մոտենում է լայն հայացքով և ծավալուն ընդգրկումներով:

Չնայած իր առաջացած տարիքին՝ Ն. Հովհաննիսյանն այսօր էլ լի է ավյունով ու անսպառ եռանդով, գալիք աշխատանքային մեծ ծրագրերով: Ուրախալի է նաև, որ, չնայած իր կյանքի ինը տասնյակ գարուններին, նա բնավ չի կորցրել հումորի զգացումը: Ուրեմն մաղթենք հարգարժան գիտնականին քաջառողջություն, մշտանորոգ կորով և ազգանվեր նոր իրագործումներ:

ՎԱՀԱՆ ԲԱՅԲՈՒՐԴՅԱՆ

Պ. Գ. Գ., ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտություն ինստիտուտի Իրանի բաժնի վարիչ, ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի պրոֆեսոր: Գիտական հետաքրքրությունները՝ Իրանի և Թուրքիայի պատմություն, հայագիտության հարցեր, Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների պատմություն, քրդագիտություն, հայ գաղթօջախների պատմություն, միջազգային հարաբերություններ: Հեղինակ է 10 մենագրության և շուրջ 200 հոդվածի: vbayburdyan1933@gmail.com